

Ключевые слова: краеведческий музей, Мариуполь, И.П. Коваленко, Хомутовская степь, НКО УСРР, фондовые коллекции, греки, памятники искусства.

Prun M.O. Mariupol museum of local history in the Soviet museum network in 1920 – in the early 1930s

The article is devoted to elucidating the history of formation of Mariupol museum of local lore as a major scientific and educational institutions. This article is studied the organization of museum's departments, the formation and replenishment of its fund collection, exposition, scientific and educational activities of the museum had considered.

Keywords: museum of local lore, Mariupol, I.P. Kovalenko, Khomutovskaya steppe, fund collections, Greeks, works of art.

Подано до друку: 31.03.2014 р.

УДК 069.29:903.2(477.6)»1920-1930»

О.В. ПРИНЬ

**Шляхи формування та склад археологічних
колекцій окружних музеїв східних округ
Української СРР у 20-ті – на початку
30-х років ХХ ст.**

Дане дослідження присвячене аналізу шляхів формування та характеристики археологічних колекцій місцевих окружних музеїв східних округ Української СРР: Луганської, Старобільської, Маріупольської, Артемівської та Сталінської.

Ключові слова: музей, фонди, експозиція, округ, Луганськ, Старобільськ, Артемівськ, Маріуполь, Сталіно, пам'ятка археології, керамічний посуд, розвідка, розкоп.

Історична наукова спільнота сучасної Української держави все більше цікавиться вивченням і переосмисленням історичних подій 20–30-х років ХХ ст., зокрема наукових розвідок з історичного пам'яткознавства та історії музейної справи. Адже вони, у свою чергу, повинні допомогти переосмислити внесок того часу до вітчизняної та світової історії, виходячи з реалій сьогодення та ґрунтуючись на введенні до наукового обігу нових архівних джерел.

У сучасній історіографії дослідженню проблем історії українського музейництва й історії археології Донбасу приділили увагу дослідники: В.І. Акуленко, І.О. Післарій, С.З. Заремба, О.О. Нестуля, С.І. Нестуля, В.А. Косіков, О.М. Титова, В.О. Горбик, А.О. Моруженко, С.М. Дегерменджі, А.М. Усачук, Р.О. Литвиненко, І.М. Ключнева, Л.І. Кучугура, О.В. Колеснік, М.О. Принь, Н.А. Німенко, О.В. Принь й інші.

На початку 1920-х років після націоналізації музеїв, створених за царської доби, у промислових містах Донбасу, як і скрізь в УСРР, починають створюватися місцеві музеї з метою роз'яснення досягнень радянського будівництва, поширення наукових знань тощо. З 1919 до 1924 р. створюються, зокрема,

музеї в окружних центрах – містах Луганську, Старобільську, Артемівську, Маріуполі, Сталіно.

У період національно-визвольних змагань, німецької окупації, громадянської війни музейній справі на теренах Донбасу, м'яко кажучи, уваги майже не приділяли. На початку 1920-х років поодинокі музеї та музейні кімнати перебували на межі фізичного виживання і не закривалися лише завдяки підтримці місцевих свідомих громадян та інтелігенції.

І тільки з прийняттям Кодексу законів про народну освіту УСРР наприкінці 1922 р. (22 листопада) музейні заклади залучають до політико-освітньої ланки державного управління. Зазначеним кодексом була закріплена загальна структура наукових установ, науково-дослідних інститутів, кафедр, наукових товариств, музеїв, архівів тощо. Окремою книгою (розділом) регламентувалася політична освіта й виховання дорослого населення під керівництвом Головного політико-освітнього комітету НКО. Він організовував мережу відповідних закладів у вигляді клубів, селянських будинків, хат-читалень, екскурсійно-виставково-музейної мережі тощо. Головним стрижнем стає систематичне формування ідеологічного контролю над освітою та культурою в країні [1]. У розвиток кодексу розробляється та затверджується «Положення про єдину мережу екскурсійно-виставково-музейних закладів УСРР». Музеї вбудовують в ідеологічну машину, розробивши шестиступеневу клубну мережу у поєднанні з музейними установами, де провідну роль повинні були відігравати соціальні музеї [2].

Першими усвідомленими кроками влади та громадськості в музейній сфері слід вважати первинний облік усіх музеїв країни та видання каталогу музеїв, узагальнену інформацію про які змогли надрукувати в окремому виданні 1927 р. «Українського музею». Видання містило стислу інформацію про 29 музейних закладів з усіх регіонів України. Зокрема, з п'ятих окружних музеїв, наявних на той час на теренах Донбасу, там згадувалося лише два. Інформація була подана про Музей Старобільського краю (м. Старобільськ) та Маріупольський музей (м. Маріуполь) [3].

У 1929 р. всі музеї розподілили так: 1) спеціалізовані державні музеї НКО УСРР; 2) окружні та районні музеї красназничого спрямування; 3) музеї інших державних установ [4]. Загалом про стан українських музеїв у резолюції президії Упрнауки від 2 квітня 1927 року було зазначено: «музейна справа в УСРР досі неупорядкована <...> музеї виростили й оформлялися de facto» [5]. Тому включення музеїв до державного управління змусило центральні та місцеві виконавчі органи влади зацікавитися станом справ у музейних установах, сприяти їх централізованому або місцевому фінансуванню. У музеях провели реформатування експозицій у бік збільшення висвітлення місцевої істо-

рії, антирелігійної пропаганди, пропагування досягнень радянського будівництва, класової боротьби тощо [6].

На східних територіях УСРР у цей час найбільш активно починають розвиватися Луганський та Маріупольський окружні музеї, трохи меншими темпами – Старобільський та Артемівський, ледь жевріло життя у Сталінському. Важливою запорукою виживання та подальшого розвитку музеїв ставало їх державне фінансування.

З-поміж п'яти місцевих музеїв східних округ УСРР Державний соціальний музей Донбасу за чотири роки – з 1920 до 1924 р. – зазнав найбільших трансформацій, пройшовши шлях перетворень і визнання від місцевого губернського Луганського культурного музею (1920–1922) [7] – Луганського музею живописної культури (1920–1924) [8] – Соціального обласного музею Донбасу (1923–1924) [9] – до рівня республіканського: Державний соціальний музей Донбасу [10].

З 15 грудня 1923 р. розпочався процес організації соціального музею у Луганську. В розробці організації його структури активну участь брав археолог С.О. Локтюшев [11]. На початковому етапі існування соціальний музей складався з трьох відділів: 1) відділ природи з секціями геології, ботаніки та зоології; 2) відділ виробничо-промисловий з секціями видобувної промисловості, заводів та копалень, з підвідділом сільського господарства; 3) відділ побуту та ідеології з секціями археології, релігії, фінансів, революційного руху, підвідділом мистецтв [12].

Упродовж 1924 р., одночасно зі збором експонатів для майбутніх відділів, музейники провадили збір і класифікацію місцевих археологічних матеріалів, експонатів із селянського побуту. Фонди музею поповнилися 24 предметами доби бронзи, які були знайдені в с. Райгородка; проведені натурні обстеження, обмір і зарисовка кам'яних половецьких скульптур у Лозово-Павлівці. Взагалі менш ніж за рік існування Державного соціального музею Донбасу загальна кількість його експонатів подвоїлася [13].

За керівництва О.В. Малиношевського музей розпочав роботу відразу у декількох напрямках: розширення експозиції, збір експонатів з промислових підприємств і сільських господарств, обстеження культового майна церков, поповнення фондів музею, організація екскурсійної бази, широка просвітницька діяльність [14]. Проведення археологічних розкопок і формування археологічної колекції у новоствореному соціальному музеї не входили до пріоритетних напрямів діяльності, перевага надавалася організаційно-структурному розвитку вже затверджених відділів та напрямів роботи [15].

Важливою подією для Луганщини стало отримання у квітні 1924 року т.зв. Дару Одеси Донбасу у вигляді сформованого музею, розмішеного в окре-

мих ящиках. Отримана колекція нараховувала понад 250 експонатів. Зокрема зауважимо, що колекція містила 82 екземпляри античного посуду з грецьких колоній узбережжя Чорного моря [16]. Архівні дані Державного архіву Одеської області свідчать, що ці матеріали були сформовані з археологічних колекцій Одеського історико-археологічного музею, з проведених на теренах Одеської губернії та півострові Крим археологічних досліджень. Зазначена колекція ввійшла у повному обсязі до фондової колекції Державного соціального музею Донбасу.

На початковому етапі становлення музею планові роботи з археологічних досліджень не проводилися, «збирались випадково предмети кам'яного, бронзового віків і ранньої доби заліза» [17]. Поступово питання запровадження пам'яткоохоронних заходів музеєм набуває своєї актуалізації. Як зазначає завідувач музею О. Малиношевський: «На основани даних – в першу очередь – своего края – т.е. именно Донбасса – музей собирает, изучает, экспонирует материалы, характеризующие развитие природы от кайнозойской эры до эпохи каменного топора и диктатуры пролетариата <...> Действенная широкая охрана на местах так называемых «позамузейных» памятников исторического и доисторического прошлого, искусства, гибнущих часто в следствии небрежного к ним отношения; в частности в целях добывания археологического материала, музеем будут предприняты не только обследования известных пунктов, но широко будут проводиться с участием ученого археолога раскопки старинных курганов в изобилии разбросанных в крае и так часто хищнически раскапываемые невежественными людьми (при чем для науки безвозвратно гибнет все необходимое)» [18].

Наприкінці 1927 р. відбувається друге масштабне поповнення археологічної колекції Державного соціального музею Донбасу. До його фондів було передано археологічну колекцію Музею археології басейну Дінця, який працював з січня 1925 р. при кабінеті краєзнавства Донецького інституту народної освіти у м. Луганську [19]. Зазначена колекція, що налічувала близько 500 експонатів, складалася з археологічних матеріалів, отриманих науково-дослідними експедиціями під керівництвом С.О. Локтюшева на теренах Луганської округи. У дослідників може виникнути запитання: навіщо було передавати археологічну колекцію з вузівського освітнього музею до державного? Передача такої кількості археологічного матеріалу пояснюється дуже просто – з 26 листопада 1927 р. С.О. Локтюшева призначають на посаду завідувача Державного соціального музею Донбасу [20]. Саме з його ім'ям пов'язано створення та діяльність окружної комісії охорони пам'яток матеріальної культури та природи, яку він і очолював [21]. Комісія постійно працювала в тісному контакті з музеєм та громадськістю міста. Так Луганськ став єдиним окружним містом Донбасу –

регіону, де була створена й активно працювала окружна комісія з охорони пам'яток матеріальної культури та природи. Подальші археологічні дослідження С.О. Локтюшев із однодумцями проводив на території м. Луганська та округи. Окрім проведення планових археологічних досліджень, він досліджував і кургани, які підлягали руйнації внаслідок планового будівництва.

Одним із найстаріших музеїв на кордоні Донбасу та Слобожанщини був Музей Старобільського краю. До середини 1920-х років він набув статусу місцевого музею краєзнавчого спрямування. Організаційно-штатна структура музею складалася з таких відділів, як природничий, культурно-історичний та економічний. Окрім того, на основі його колекції наочних приладів були створені рухомий (пересувний) відділ, відділ наочно-шкільних підручників, а також хімічна лабораторія, метеорологічна станція, краєзнавчий гурток [22]. На цей час достовірною й підтверженою архівними джерелами є інформація про двох керівників музею: першим був Яків Петрович Симонів (але зустрічається й таке написання його прізвища російською – Семенов) та його наступниця М. Тімашева, яка раніше перебувала на посаді препаратора в музеї (її ім'я поки встановити не вдалося).

Археологічну колекцію старобільського музею було започатковано ще далекого 1922 р., коли з метою поповнення експонатів музею у м. Старобільську службовці місцевого відділу народної освіти 29 липня на шпальтах повітової газети «Красный пахарь» звернулися до пересічних громадян і працівників освіти з проханням віддати до музею: «предметов историко-археологических изучений (орудия, оружия, украшения, посуда и др.), найденных при всякого рода раскопках; записи, относящиеся к названию сел, рек, курганов и к их основанию, фотографические снимки с населенных мест, отдельных урочищ, памятников и зданий, особенно тех, с которыми соединены какие-либо предания и сказания» [23].

Подальша активізація музею на археологічній ниві діяльності пов'язана саме з перебуванням М. Тімашевої на посаді завідувачки музею з кінця 1928 р. Приміром, передбачений планом робіт на 1928–1929 рік розвиток наукової співпраці з Всеукраїнською академією наук, Харківським музеєм українського мистецтва та Харківським археологічним музеєм був повністю реалізований [24]. У 1928 р. М. Тімашевій вдалося витребувати кошти (500 крб.) з місцевого бюджету для фінансування археологічних і мистецьких досліджень Старобільської округи. Гроші були виділені на дослідження в 1928 р. та переведені на рахунки ВУАК [25].

Отримані кошти за рішенням ВУАК були розподілені між науковцями Харківського археологічного музею (О.О. Потаповим, І.М. Луцкевичем) [26] та Музею українського мистецтва (С.А. Таранушенком, Ф.М. Ковальчуком та

І.Л. Воскобойниковим) [27]. Представник музею – ймовірно сама М. Тімашева взяла участь у археологічних і мистецьких дослідженнях на території Старобільської округи. Саме на такий висновок наводить аналіз листування Старобільського окрвиконкому та М. Тімашевої особисто з НКО УСРР [28]. Після завершення польових археологічних досліджень біля с. Нещеретове кістяк із катакомбного поховання, бронзові прикраси, керамічний посуд і 28 фотографій процесу розкопок поповнили експозицію та фондову колекцію Музею Старобільського краю [29]. Археологічні знахідки, отримані під час археологічного вивчення території округи, лягли в основу археологічної колекції фонду Музею Старобільського краю.

Усі отримані музеєм археологічні речі були обміряні та занесені до збірки пам'яток з історії матеріальної культури Старобільського краю за розділами: кам'яна доба, мідно-бронзова доба, скіфська культура, хазарська культура, пізньокочівницька культура. Зазначена археологічна колекція містила крем'яні ножі, крем'яні вістря стріл, мідний спис, різний орнаментований і неорнаментований глиняний посуд, глиняний горщик із рельєфним тавром у вигляді прямокутника на денці, бронзові вістря стріл, залізне стремено, залізний спис із втулкою, залізне вістря стріли та жіночий кістяк із поховання бронзової доби з кургану, дослідженого в с. Нещеретове й інші речі [30].

Окрім накопичення у фондах музею археологічних речей, завідувачка музею М. Тімашева співпрацювала зі Старобільським окружним архівним управлінням з метою поповнення фондової колекції музею раритетними печатками та штампамі, що вийшли з практичного вжитку й мали історичне значення, але не були архівною цінністю [31].

Наступний музей – найбільший за своїм музейним фондом у Донбасі – це Маріупольський окружний краєзнавчий музей. Завідувач музею – І.П. Коваленко. Музей мав структуру з п'яти відділів – природно-науковий, культурно-історичний, який згодом розділювався на два самостійних відділи – історико-археологічний (завідуючий – П.М. Піневич) та грецький із етнографічним, а також соціально-економічний та відділ живої природи [32]. У подальшому при інтенсифікації археологічних досліджень на території округи у структурі музею виокремлюється археологічний відділ. Маріупольський музей був віднесений Упрнаукою НКО УСРР до окружних музеїв з державним фінансуванням.

До 1924 р. музейна колекція поповнювалася поодинокими окремими археологічними знахідками, які приносили місцеві жителі. З 1924 р. під егідою музею здійснюються систематичні археологічні дослідження в Маріупольській округі під керівництвом П.М. Піневича. Він проводив археологічні розвідки вздовж течії річок Кальміус, Кальчик і Каратиш. Тільки в 1927 р. ним було роз-

копано 11 курганів у м. Маріуполі та с. Чермалик, наступного року вже обстежено 43 кургани, проводиться дослідження поселень тощо [33].

У 1927–1928 роках було досліджено декілька великих курганных могильників: Домбасві Могили, Циганські Могили, Калмицькі Могили, Вербові Могили й інші. Під час натурних робіт на території Маріупольської округи на карту було нанесено 36 курганів, 11 з них досліджено. Найбільш цікавими завдяки отриманим знахідкам стали кургани Циганка, Акритова Могила й Айєші-Оба (Храмовий) [34].

Подальша дослідницька робота П.М. Пінєвича була направлена на реалізацію державної пам'ятоохоронної політики, а саме виявлення й узяття на державний облік пам'яток археології. Завдячуючи його активній діяльності, на державний облік були взяті курганный могильник Зурила з 9 курганами, Суват-Могила з 13 курганами, Чапохма з 4 курганами та інші пам'ятки [35]. Такі масштабні археологічні роботи дали змогу П.М. Пінєвичу планувати в подальшому створення археологічної мапи Маріупольської округи [36]. Отримані археологічні знахідки суттєво збагатили археологічну колекцію Маріупольського музею.

У цей час у краї розгорталася активне промислове будівництво, яке охопило великі земельні ділянки. Саме 1930 року в Маріуполі проводилося активно будувалося металургійне підприємство «Азовсталь». Для проведення археологічних робіт на території Маріупольської округи було виділено 1 тис. крб.; через ВУАК для керівництва цими роботами запросили М.О. Макаренка [37]. Упродовж чотирьох польових сезонів він активно досліджував археологічні об'єкти, що виявлялися на території різних об'єктів: заводу «Азовсталь», стадіону, аеродрому тощо. [38]. У результаті проведених М.О. Макаренком досліджень до фондів Маріупольського музею краєзнавства було передано 83 предмети [39]. Слід зазначити, що всі археологічні знахідки, отримані за цей період роботи з території Маріупольської округи, потрапили до фондів Маріупольського окружного краєзнавчого музею.

Артемівський окружний музей імені товариша Артема заснований у 1923 р. Б.С. Вальхом на основі його особистого зібрання і мав у своєму складі переважно зоологічну колекцію та експонати колишнього музею народної освіти (1909). Структура музею була досить таки аскетичною: два відділи – загальний і краєзнавчий, лабораторія та бібліотека. Експозиція музею мала також тільки два відділи – сільськогосподарський та боротьби зі шкідниками. Початковий штатний розклад містив посади завідувача музею, прибиральниці та сторожа. Музейні фонди налічували 2795 експонатів, з краєзнавства – 486, гірничої справи – 131, наочних приладів – 1741, усього іншого – 437. Музей мав 53 колекції, 1633 таблиці та картограми 120 моделей [40].

З 1925 до 1938 р. завідувачем музею працював І.А. Часовников. За його перебування на посаді поповнювалися основні та допоміжні фонди, розширилася музейна експозиція. Про небагаті музейні фонди музею на запит ВУАКу лаконічно й красномовно відповів завідувач музею: «На Ваш № 1368 окр[ужной] музей сообщает, что по археологии, этнографии и искусству экспонатов нет» [41]. На момент звернення Артемівський краєзнавчий музей мав у фондах експонати, які характеризували й ілюстрували природу та промислове виробництво Артемівської округи.

У науковому архіві Інституту археології НАН України у фонді ВУАК збереглося листування І.А. Часовникова з керівником останнього – О.І. Новицьким про вигідну співпрацю між двома установами. З кінця серпня він веде досить активне листування про виділені кошти Артемівським окрвиконкомом (750 крб.) на археологічні дослідження ВУАК. Завідувач музею висуває головні умови:

- 1) розкопки повинні бути проведені впродовж вересня поточного 1928 р. в межах Артемівської округи;
- 2) всі знайдені речі повинні бути передані до Артемівського музею;
- 3) особиста присутність на дослідженнях І.А. Часовникова [42].

Ці висунуті умови обговорювалися О.О. Новицьким та С.С. Гамченком. Вони дебатували про можливу кандидатуру для проведення археологічних досліджень в Артемівській окрузі. У першу чергу було запропоновано освоїти зазначені кошти О.С. Федоровському, а після його відмови у зв'язку із закордонним відрядженням – його учневі М.К. Фуксу з Харківського археологічного музею [43] та В.О. Бабенку, директорові Вовчанського окружного краєзнавчого музею. Василь Олексійович Бабенко погодився негайно виїхати до Артемівської округи задля проведення археологічних досліджень й отримав дозвіл на проведення цих робіт [44]. І вже коли всі організаційно-дозвільні питання були вирішені, а валізи зібрані – І.А. Часовников, повідомив про закриття кредиту на археологічні дослідження та перенесення їх на весну наступного 1929 р. [45]. Більше жодної згадки про проведення Артемівським музеєм археологічних робіт і наявність у його фондах археологічних матеріалів в архівах не зустрічається.

Артемівські дослідники у своїй науковій розвідці свідчать, що у довоєнному Артемівському державному музеї І.А. Часовниковим була створена й існувала археологічна експозиція [46]. Але на підтвердження цієї тези в архівних документах фондів ЦДАВО, НА ІА НАН України та Держархіві Донецької області автором даного дослідження жодного аркуша інформативного паперу знайдено не було.

Хоч Артемівський окружний музей і не мав археологічних артефактів у своїх фондах, але він проводив адміністративну роботу із залучення коштів, а також фахових археологів до досліджень своєї місцевості.

Сталінський окружний музей краєзнавства. Якщо на Луганщині, Старобільщині, Маріупольщині й Артемівщині музеї з'являються переважно на початку 1920 р., а подекуди й раніше, то м. Сталіно свого музею не мало де жуже до 1924 р. [47].

У звіті інспектури народної світи за другий квартал 1924–1925 звітного року у зв'язку з цим зазначалося: «Музей краєвчення розвивається тупо из-за отсутствия каких-либо средств» [48]. У 1926 р. директором музею на громадських засадах призначають Мойсея Михайловича Гранберга. Створюються перші відділи: гірничий, металургійний, керамічний, хімічний і сільськогосподарський; згодом додаються природничо-науковий та історико-політичний [49]. Потім у архівних документах на посаді завідуючого музеєм згадуються В.П. Лавриненко, Г.Г. Афендика, О.В. Якубський, Л. Мулявка.

Через брак коштів і реальної підтримки місцевої влади протягом кількох років організаційно цей музейний заклад так і не було оформлено, а про існування музею мало хто знав навіть у самому місті [50]. Місцеві призначенці на посаду завідувача музею не справилися з реалізацією планів розвитку музею з різних причин: через брак досвіду, належної освіти, фінансового забезпечення та кваліфікованого персоналу. Відсутність на теренах Сталінської округи фахівців, обізнаних із музейною справою та нагальна необхідність розвитку краєзнавчої та пам'яткоохоронної роботи викликали потребу хоча б тимчасово відрядити фахових спеціалістів, через сприяння ВУАН, до Сталіно.

Приблизно з початку серпня 1929 до весни 1930 р. на посаді завідувача Сталінського окружного краєзнавчого музею тимчасово працює О.В. Якубський [51]. Він спільно з помічником-студентом В.М. Євсєєвим на підставі відкритого листа під № ч. 370 проводить дослідницьку (етнографічно-археологічну) експедицію з 15 до 23 листопада 1929 р. на території Сталінської округи. Було переглянуто культове майно церков і вилучена та його частина, що мала культурно-історичну цінність, придбані зразки волоського шиття (сорочки й намітки) у селян. Цінні археологічні знахідки зроблені поблизу с. Амвросіївка, де було знайдено неолітичний кам'яний шліфований молоток, а біля с. Білогорівка зібрано рештки кремінного виробництва. Археологічний матеріал був представлений кам'яним шліфованим молотком та уламками кременя й нуклеусом. Усі ці речі керівник експедиції передав до Сталінського окружного музею краєзнавства, що дозволило значно поповнити фондову колекцію [52].

Уперше з часу заснування музею в 1930 р. були заплановані археологічні дослідження Сталінської округи та виділені кошти. До плану входило загальне ознайомлення з археологічними пам'ятками округи з метою розробки більш детального плану досліджень на наступні роки, намічені розкопки в самому місті низки стародавніх поховань, яким загрожувало знищення, детальний огляд печер поблизу с. Великі Карабухи та дослідження поховання в кам'яних скринях, виявлених під час грабінницьких розкопів місцевих жителів. Для реалізації цих запланованих заходів було запрошено професора М.О. Макаренка.

На проведення досліджень музею виділили 1,5 тис. крб., а на проведення розкопок персонально М.О. Макаренком Сталінський виконком виділив 1 тис. крб. – на виконання одного з головних завдань: провести рятівні розкопки курганів, які знаходилися на території, що підпадала під забудову на будівельному майданчику азотного заводу неподалік від м. Сталіно [53]. На асигновані кошти та на підставі відкритого листа професор у 1930 р. провів археологічні дослідження на території Сталінської округи, дослідивши чотири кургани з 17 знайдених. Усі знайдені під час проведення досліджень речі, а саме: три глиняні посудини, уламки залізного стремена, уламки залізної пряжки, два залізних стремена, залізні вудила, залізний уламок чашечки, рештки залізного ножа, залізне кресало, кремінець та інші речі передані до Сталінського окружного музею краєзнавства, поповнивши його фонди [54].

Місцеві окружні музеї взяли активну участь у пам'яткоохоронних дослідженнях археологічних пам'яток своїх округ – як одноосібно, так і спільно з науковцями Української академії наук, ВУАК та Кабінету антропології ім. Ф. Вовка. Зокрема, виявляли та досліджували археологічні пам'ятки: у Луганській округі – С.О. Локтюшев, М.В. Сибільов; Маріупольській округі – П.М. Піневич, М.О. Макаренко, Старобільській округі – О.О. Потапов, І.М. Луцкевич; Сталінській округі – О.В. Якубський, М.О. Макаренко й інші.

Музейні працівники, поряд із вирішенням важких господарських проблем існування музеїв, їхнього фізичного виживання, невпинно формують художні, природознавчі, археологічні, зоологічні, сільськогосподарські, антирелігійні експозиції [55]. Структура, кількісний та якісний склад працівників зазначених музеїв різнилися між собою та залежали як від фінансування, так і від завзятості його керівника.

Охоронні археологічні дослідження зазначених округ надавали змогу місцевим музеям прилучатися до державної реєстрації пам'яток, суттєво поповнювати археологічні колекції, оновлювати музейні експозиції, що, в свою чергу, сприяло більшій зацікавленості місцевих жителів стародавньою історією краю та збільшенню кількості відвідувачів музеїв. Активна археологічна діяльність українських науковців – М.О. Макаренка, П.М. Піневича,

С.О. Локтюшева на теренах Маріупольської та Луганської округ і, як наслідок, накопичення великих археологічних колекцій дозволили окружним музеям Луганська та Маріуполя потрапити до загальнодержавного переліку першорядних музеїв Української СРР, отримати державне фінансування та визнання нарівні зі Всеукраїнським музейним містечком (Київ), Волинським науково-дослідним музеєм, Кам'янецьким історико-археологічним музеєм, Харківським археологічним музеєм, Одеським історико-археологічним музеєм, Херсонським історико-археологічним – потужними науково-дослідними археологічними установами країни [56].

Підсумовуючи, можна виокремити 4 основні шляхи формування археологічних колекцій місцевих окружних музеїв:

перший – аварійно-рятувальні дослідження археологічних пам'яток, які давали найбільше археологічного матеріалу для дослідників та суттєво поповнили музейні «засіки»;

другий – матеріали з офіційних планових археологічних досліджень степових курганных могильників та окремих курганів і поселень;

третій – матеріали поодиноких археологічних знахідок пересічних громадян, які потрапляли до них зі зруйнованих природними факторами та антропогенним впливом людини з територій інтенсивної забудови чи розорюваних територій археологічних пам'яток;

четвертий – археологічні речі, що потрапляли до фондів колекцій місцевих музеїв з музейного обмінного фонду інших регіонів України.

Окрім того, аналіз археологічних матеріалів місцевих окружних музеїв дає можливість констатувати, що основну базу їх археологічних колекцій склали матеріали з рятівних досліджень місцевих степових курганных могильників, окремих курганів (ямної, катакомбної, зрубної культур, скіфські та сарматські, половецькі та ін. поховання) і стаціонарних поселень.

Джерела та література

1. Рябошапко Л. Кодифікація законодавства про освіту – складова освітніх реформ / Л. Рябошапко // Віче. – 2010. – № 19. – С. 25–28.
2. Державний архів Луганської області (далі – ДАЛО), ф. Р-401, оп. 1, стр. 525, арк. 21–22 зв.
3. Український музей. – К., 1927. – Вип. 1.
4. Дубровський В. Музеї на Україні / В. Дубровський. – Х. : ДВУ, 1929 р. – С. 8–11.
5. Український музей. Збірник 1 : Репринтне перевидання 1927 року. – К., 2007. – С. 191.
6. Принь М.О., Принь О.В. Формування фондів колекцій та експозицій місцевих музеїв Донецької губернії у 1920-ті роки / М.О. Принь, О.В. Принь // Український технічний музей: історія, досвід, перспективи : мат. ІХ Всеукр. наук.-практ. конф. (30–31 трав. 2013 р. м. Севастополь. – К., 2013. – С. 177–180.
7. Принь М.О. Луганський культурний музей в радянській музейній мережі початку 1920-х років / М.О. Принь // Питання історії науки і техніки. – 2012. – № 5. – С. 51–56.

8. *Принь М.О.* Луганський музей живописної культури 1920–1924 рр. / М.О. Принь // Праці Центру пам'яткознавства : зб. наук. праць. – К., 2013. – Вип. 24. – С. 68–72.
9. ДАЛО, ф. Р-401, оп.1, спр. 23, арк. 169–169 зв.
10. Там само, спр. 556, арк. 1.
11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. Р-166, оп. 4, спр. 190, арк. 233–234 зв.
12. ДАЛО, ф. Р-401, оп. 1, спр. 553, арк. 400.
13. Там само, спр. 34, арк. 398–401.
14. Там само, спр. 556, арк. 23–23 зв.
15. *Принь М.О.* Олександр Володимирович Малиношевський – завідувач Державного соціального музею Донбасу (1925–1927 рр.) / М.О. Принь // Сіверщина в історії України : зб. наук. праць / Національний заповідник «Глухів» ; Національна академія наук України, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознавства. – К. : Центр пам'яткознавства НАН України та УТОPIK, 2012. – № 5. – С. 367–370; ЦДАВО України, ф. Р-166, оп. 5, спр. 730, арк. 513.
16. ЦДАВО України, ф. Р-166, оп. 4, спр. 190, арк. 242 зв.
17. ДАЛО, ф. Р-401, оп. 1, спр. 553, арк. 401.
18. Там само, спр. 556, арк. 23–24.
19. Музей обогачається новими колекціями / Луганская правда. – 1 января 1928. – № 1 (3090).
20. ЦДАВО України, ф. Р-166, оп. 6, спр. 2141, арк. 30.
21. ДАЛО, ф. Р-243, оп. 1, спр. 716, арк. 4.
22. *Принь М.О.* Музей Старобільського краю: до історії радянського музейництва в Українській СРР у 1920-х на початку 1930-х років / М.О. Принь // Технический музей: история, опыт, перспективы: материалы 3-й Международной научно-практической конференции, Киев, 24–26 мая 2012 г. – К., 2012. – С. 83.
23. К организации отдела краеведения при музее УОНО / «Красный пахарь». Орган уездкома КП(б)У и уисполкома. 29 июля 1922 г. – № 21. – С. 4.
24. ЦДАВО України, ф. Р-166, оп. 6 спр. 2518, арк. 9–10.
25. Науковий архів Інституту археології НАН України (далі – НА ІА НАНУ), ф. ВУАК, спр. 147, арк. 5.
26. *Принь М.О.* Пам'яткоохоронні дослідження Харківського археологічного музею в Старобільській окрузі / М.О. Принь // Проблемы истории и археологии Украины : матер. VIII Міжнародної наукової конференції, (9–10 листопада 2012 р, Харків). – Х., 2012. – С. 95; *Вона ж.* Пам'яткоохоронні дослідження пам'яток археології доби бронзи та раннього заліза в Старобільській окрузі / М.О. Принь // Проблеми дослідження пам'яток археології Східної України : матер. III Луганської міжнародної історико-археологічної конференції, Луганськ, 13–15 листопада 2012 р. – Луганськ, 2012. – С. 12–14.
27. НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 147, арк. 10.
28. ЦДАВО України, ф. Р-166, оп. 6, спр. 2518, арк. 1–11.
29. НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 549, арк. 1.
30. Там само, спр. 202/38А, арк. 1–4.
31. ДАЛО, ф. Р-1213, оп. 1, спр. 24, арк. 26.
32. ЦДАВО України, ф. Р-166, оп. 6, спр. 2188, арк. 30–33.
33. НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 309/23, арк. 1–21; Мариуполь и его окрестности: взгляд из XXI века. – Мариуполь : Издательство «Рената». – 2006. – С. 295–296.
34. НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 116/8, арк. 1–8.
35. *Принь О.В., Принь М.О.* Первинна державна реєстрація пам'яток археології, архітектури та природи в східних округах Української СРР в 20-х – на початку 30-х років ХХ століття / О.В. Принь, М.О. Принь // Донецький археологічний збірник. – Донецьк, 2012. – Вип. 16. – С. 259.

36. НА ІА НАНУ, ф. ВУАК., спр. 116/8, арк. 8.
37. *Німенко Н.А.* Історія однієї книги (до 75-річчя виходу монографії М.О. Макаренка «Маріопільський могильник») / Н.А. Німенко // Сумська старовина. – Суми, 2008. – № XXV. – С. 39.
38. НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 539, арк. 1–10.
39. Там само, спр. 539, арк. 11–13.
40. *Принь М.О.* Створення та діяльність Артемівського окружного музею в 1920-х – на початку 1930-х років / М.О. Принь // Актуальні питання історії науки і техніки : мат. 11-ї Всеукраїнської наукової конференції (4–6 жовтня 2012 р., м. Київ). – К., 2012. – С. 82–83.
41. НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 46/1, арк. 1.
42. Там само, спр. 114, арк. 2, 5.
43. Там само, арк. 6.
44. Там само, арк. 11–12.
45. Там само, арк. 17–18.
46. *Татаринов С.И., Федяев С.В., Федотов С.А.* Археология Бахмутского края / Татаринов С.И., Федяев С.В., Федотов С.А.. – Артемовск, 2003. – С. 5–6.
47. ЦДАВО України, ф. Р-166, оп. 4, спр. 130, арк. 163.
48. Державний архів Донецької області, ф. П-9, оп. 1, спр. 108, арк. 2.
49. *Койнаш Т.П.* Они были первыми / Т.П. Койнаш // Донбас. – 1999. – С. 42–43.
50. ЦДАВО України, ф. Р-166, оп. 5, спр. 262, арк. 67.
51. НА ІА НАНУ, ф. 10 «Курінний П.П.», арк. 1.
52. Там само, ф. ВУАК, спр. 327/6, арк. 1–3; *Принь О.В.* *Принь М.О.* Первинна державна рестрація... – С. 259.
53. ЦДАВО України, ф. Р-166, оп. 6, спр. 2544, арк. 45.
54. НА ІА НАН, ф. ВУАК, спр. 327/19, арк. 1–15.
55. *Принь М. О., Принь О. В.* Формування фондкових колекцій... – С. 177–180.
56. Державний архів Одеської області, ф. Р-39, оп. 1, спр. 3, арк. 43–45.

***Принь А.В.* Пути формирования и состав археологических коллекций окружных музеев восточных округов Украинской ССР в 20-е - начале 30-х годов XX в.**

Ета научная работа посвящена анализу путей формирования и характеристике археологических коллекций местных окружных музеев восточных округов Украинской ССР: Луганского, Старобельского, Мариупольского, Артемовского и Сталинского.

Ключевые слова: музей, фонды, экспозиция, округ, Луганск, Старобельск, Артемовск, Мариуполь, Сталино, памятник археологии, керамическая посуда, разведка, раскоп.

***Prun O.V.* Ways of formation and composition of the archaeological collections of the local district museums of eastern districts of the Ukrainian SSR in the 20's - early 30-ies of XX century**

This scientific work is devoted to the analysis of the ways of forming and characterization of archaeological collections of local district museums of eastern districts of the Ukrainian SSR: Luhansk, Starobilsk, Mariupol, Donetsk and Stalino.

Key words: museum, funds, exposition, Luhansk, Starobilsk, Donetsk, Mariupol, Stalino, archaeological monument, ceramic tableware, exploration, excavation.

Подано до друку: 03.04.2014 р.